

„KONVERZE MĚSTA“: JIHLAVA A PŘIJETÍ LUTERSTVÍ V ROCE 1562 VE SVĚTLE MĚSTSKÉ KRONIKY

Anna Pečínková

1 Úvod

Konverze v raném novověku je zpravidla zkoumána u jednotlivců (často urozeného původu), neboť právě k nim bývá zachováno dostatečné množství dokumentů, které odhalují motivy jedince a okolnosti jeho konverze.¹ V tomto příspěvku bych ráda věnovala pozornost městskému prostředí; odhlédnu však od individuální roviny a zaměřím se na „konverzi města“, a sice od katolictví k luteránství. Městské reformace jsou dlouholetým tématem německé historiografie, která sledovala cesty, jakými se tamní města přikláněla k jiné víře,² byť se to v případě města jako celku neoznačuje jako konverze. Příklady jednotlivých městských reformací ve Svaté říši římské vykazují společné rysy i rozdíly; iniciativa mohla vycházet od městských rad, ale také od nižších vrstev, o čemž souhrnně pojednal např. Peter Blickle.³ Další badatelé upozornili na rozdíl mezi ranými městskými reformacemi, které proběhly v relativně otevřené situaci, a pozdními, které už se odehrály například v době kolem uzavření Augsburského náboženského míru (například ve městech Dortmund

¹ Např. WINKELBAUER, Thomas: *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*. Český časopis historický (dále ČČH), 98, 2003, č. 3, s. 476–540; JEŽ, Radim: *Dvojitá konverze v rodině posledních těšínských Piastovců. K motivacím změny konfese knížat Václava III. Adama (1524–1579) a Adama Václava (1574–1617)*. *Studia Comeniana et historica*, 39, 2009, č. 81–82, s. 95–112; NODL, Martin: *Utraktivismus a Jednota bratrská na rozcestí. Dobový kontext náboženské konverze Jana Augusty*. In: *Marginalia Historica: sborník prací Katedry dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy 4*. Praha 2001, s. 137–154; pro starší období NOVOTNÝ, Robert: *Konverze české a moravské šlechty v husitském století*. In: Cermanová, Pavlína – Soukup, Pavel (edd.): *Husitské re-formace: proměna kulturního kódu v 15. století*. Praha 2019, s. 305–325.

² Základní práce např. MOELLER, Bernd: *Reichstadt und Reformation*. Güttersloh 1962; obecně HAMM, Berndt: *Bürgerium und Glaube. Konturen der städtischen Reformation*. Göttingen 1996. Dále pak řada případových studií, např. TROSSBACH, Werner: *Unterschiede und Gemeinsamkeiten bei der Durchsetzung der Reformation in den Hansestädten Wismar, Rostock und Stralsund*. *Archiv für Reformationsgeschichte*, 88, 1997, s. 118–165; POSTEL, Rainer: *Die Reformation in Hamburg 1517–1528* (= *Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte*, Band 52). Güttersloh 1986.

³ BLICKLE, Peter: *Gemeindereformation. Die Menschen des 16. Jahrhunderts auf dem Weg zum Heil*. München 1985.

nebo Cáchy), a města tak již přijímala jedno z oficiálně povolených vyznání. Údajně se v takových městech více prosadila světská moc, která působila v užším sepětí s církevními institucemi.⁴ V některých městech, jako je například Štrasburk, došlo dokonce k veřejné debatě či poradě, na níž městští představitelé společně s duchovními vyhlásili přijetí konkrétního vyznání (v tomto případě to byla v roce 1562 Augustana).⁵ Podobný moment lze sledovat, shodou okolností ve stejném roce, v moravském královském městě Jihlavě. Zde vycházela iniciativa především od městské rady, přestože nelze vyloučit ani zapojení nižších vrstev, o němž nejsou téměř žádné zprávy. Jihlava prošla cestou postupného zavádění luteránských prvků, avšak k „oficiálnímu“ přestupu se konšelé odhodlali až na věroučném kolokviu počátkem listopadu roku 1562.

Cílem příspěvku je analýza této jihlavské věroučné porady, která je zachycena v městské kronice písaře Martina Leupolda z Löwenthalu. Z tohoto důvodu se budeme soustředit v první rovině na popis průběhu a aktérů kolokvia. Ve druhé rovině se studie zaměří na samotný pramen, neboť mimo kroniku bohužel nenajdeme o této události žádné zmínky. Výzkum dále komplikuje skutečnost, že samotný písař nebyl očitým svědkem události (v době konání kolokvia mu bylo pouhých šest let) a kroniku psal až na počátku 17. století. To bylo období, kdy ve městě sílilo konfesijní napětí mezi luterskými měšťany a strahovskými premonstráty, kteří se snažili rozvinout protireformační úsilí; samotný Leupold byl přitom přesvědčeným luteránem. Informace o poradě čerpal údajně ze zápisků svého otce Johanna Leupolda, váženého měšťana a konšela, který se akce se zúčastnil. Ani tyto zápisky se bohužel nedochovaly; nemůžeme tedy posoudit způsob, jakým s nimi kronikář nakládal. Přes tyto limitující okolnosti považuji za podnětné zamyslet se nad způsobem líčení a případnými motivy autora kroniky.

První část příspěvku představí Leupoldův život a jeho kronikářské dílo, dále stručně nastíní náboženské dějiny Jihlavy do 60. let 16. století. Hlavní část se bude věnovat popisu věroučné porady a deklarovanému přestupu města k augsburskému vyznání. V závěru pak zhodnotím kronikářům způsob líčení a nastíním možné související otázky, které mohou podnítit i další bádání v této oblasti.

⁴ ISAIASZ, Vera – POHLIG, Matthias: *Soziale Ordnung und ihre Repräsentationen: Perspektiven der Forschungsrichtung „Stadt und Religion“*. In: ISAIASZ, Vera et al. (edd.): *Stadt und Religion in der frühen Neuzeit. Soziale Ordnung und ihre Repräsentationen*. Frankfurt am Main 2007, s. 19–25.

⁵ *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*: 20, Elsass, Teilbd. 1: Straßburg. Ed. G. Dörner. Leipzig 2011, s. 46–74.

2 Kronikář a jeho dílo

Dílo městského písaře Martina Leupolda z Löwenthalu (1556–1624) patří k nejvýznamnějším jihlavským raně novověkým narativním pramenům.⁶ Autor pocházel z významné jihlavské luteránské rodiny. Jeho otec Johannes (1527–1584) měl teologické vzdělání a angažoval se prosazování reformace ve městě; jak již bylo zmíněno, sám se zúčastnil oné věroučné porady, kterou jeho syn popsal ve své kronice. Martin Leupold byl rovněž přesvědčeným luteránem. V roce 1601 se stal německým městským písařem; zřejmě v této době se také začal věnovat psaní kroniky. Zda šlo o jeho vlastní iniciativu, či byl vybidnut městskou radou, není známo.⁷ Leupoldův život se zásadně změnil v roce 1619, kdy se Moravané zapojili do stavovského povstání. Jihlavský písař se stal jedním z moravských defensorů, což se mu vymstilo po bělohorské bitvě. Společně se svým kolegou českým písařem Janem Hynkem z Velínova byl odsouzen k smrti, jejich tresty byly však nakonec zmírněny na věznění na Špilberku. Zřejmě na následky věznění a morové epidemie Martin Leupold v roce 1624 zemřel.⁸

Leupoldova kronika zahrnuje události z let 1402–1617 (údajně byla dovezena až do roku 1619, ale tato část se patrně ztratila).⁹ Je psána formou analů, přičemž události, kterých byl autor současníkem nebo očitém svědkem, bývají rozepsány podrobněji. Písař zaznamenával události převážně z dějin města (obnovování rad, nově přichozí duchovní, svatby a úmrtí významných měšťanů, výkyvy počasí, neobvyklé astronomické jevy apod.), příležitostně i dění v království nebo střední Evropě, resp. Svaté říše římské; zmínil například smrt Martina Luthera nebo císaře Karla V. Vycházel přitom ze starších městských kronik, místy ze zápisků svého otce, ale především z bohatého listinného

⁶ Rukopis kroniky je uložen v Státní okresní archiv Jihlava, Leupoldové z Löwenthalu, písemná pozůstalost, inv. č. 6; zde vycházím z edice *Chronik der königlichen Stadt Iglau* (1402–1617). Ed. Ch. D'Elvert. Brünn 1861 (dále bude citována jako Leupolds Chronik). Mimo něj existují také drobnější díla sladovníka Franze Setzenschragena, soukeníka Abrahama Letschera či jistého měšťana Habermanna. Podrobněji v SCHWAB, E.: *Die Iglauer Chroniken*. Igel-Land. Mitteilungen für Volkskunde in der Iglauer Sprachinsel, Folge 11, 1926, s. 41–44; 12, 1926, s. 45–48.

⁷ Marie Tošnerová, která se zabývala předbělohorským městským kronikářstvím uvádí, že u městských kronik se obvykle nejednalo o čistě soukromou autorovu iniciativu. TOŠNEROVÁ, Marie: *Kroniky z českých měst předbělohorského období. Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*. Praha 2010, s. 40.

⁸ PEČÍNKOVÁ, Anna: *Reformace v Jihlavě (1522–1628): aktéři a projevy konfesionalizace v městském prostředí*. Brno 2021, s. 32 (nepublikovaná disertační práce FF MU).

⁹ SCHWAB, Emanuel: *Die Iglauer Chroniken*. Igel-Land. Mitteilungen für Volkskunde in der Iglauer Sprachinsel, Folge 11, 1926, s. 44.

materiálu městského archivu, k němuž měl vzhledem ke své profesi přístup. V kronice se tak nezřídka setkáváme s doslovnými opisy listin, které je možné i dnes ověřit. Martin Leupold ovšem využil také první jihlavské matriky, které vznikly v roce 1599 a uvádí údaje o počtu pokřtěných, zemřelých, oddaných či komunikujících.¹⁰

Jaroslav Miller, který se zabýval raně novověkou městskou historiografií,¹¹ rozlišil u kronik tzv. normativní a realistický popis dějin města. Normativní (utopický) popis představuje vykreslení ideálu městské obce, jak by měla fungovat, přičemž se autoři záměrně vyhýbají událostem, které by negativně referovaly například o její pospolitosti. Opačným přístupem je realistický (subverzivní) popis, kdy kronikář popisuje dějiny včetně konfliktních událostí. Jeho cílem bylo zpravidla varování následující generace obyvatel před svárliivostí. Leupoldovu kroniku pak Miller řadí k realistickým či zevrubným znázorněním.¹² Podle mého názoru lze s tímto částečně souhlasit, protože Martin Leupold ve svém díle uvádí i konfliktní momenty jihlavských dějin. Na druhou stranu byl Leupold městským úředníkem, u něhož můžeme předpokládat loajalitu k představitelům města. V jeho pojetí také městská rada většinou vystupuje jako jednotný subjekt, který vždy usiluje o blaho a svornost ve městě a snaží se vždy najít nejlepší řešení. O případném názorovém nesouladu mezi členy městské rady se nic nedozvídáme, a protože k dispozici nejsou jihlavské radní manuály, není možno jej ani ověřit. Dílo lze tedy chápat jako snahu o realistický popis města, přičemž i přesto mohl autor některé okolnosti zamlčet.¹³ V městských kronikách dále často hraje roli konfesijní aspekt; dle historičky Susanne Rau přispělo období reformace a konfesionalizace také k rozvoji městského kronikářství.¹⁴ Leupoldovo náboženské vyznání je znát ve výběru a způsobu popisu některých událostí (například konflikty s jinověrci, spor s premonstráty o kapli sv. Václava atd.).¹⁵ Přestože konfese byla pro jihlavského písaře bezpochyby důležitá, o čemž svědčí jeho pozdější působení

¹⁰ Více v PEČINKOVÁ, A.: *Reformace v Jihlavě*, s. 32–36.

¹¹ MILLER, Jaroslav: *Snový svět idejí a syrovost skutečnosti: městská historiografie raného novověku jako utopie?* ČČH, 106, 2008, č. 2, s. 261–287.

¹² Tamtéž, s. 267.

¹³ PEČINKOVÁ, A.: *Reformace v Jihlavě*, s. 34.

¹⁴ RAU, Susanne: *Geschichte und Konfession. Städtische Geschichtsschreibung und Erinnerungskultur im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung in Bremen, Breslau, Hamburg und Köln* (= Hamburger Veröffentlichungen zur Geschichte Mittel- und Osteuropas, Bd. 9). München/Hamburg 2002, s. 525.

¹⁵ Konfesijní motivy můžeme pak pozorovat také ve „druhém životě“ kroniky: v 18. století se dostala do rukou neznámému katolíkově, který text okomentoval poznámkami v silně protiluteránském duchu.

v roli defensora, nedomnívám se, že podpora vlastního vyznání by byla hlavním motivem pro sepsání kroniky. Tou byla spíše prostá snaha zaznamenat dějiny města pro uchování paměti, jako tomu bylo v jiných městech, a to jak pro potřeby města, tak pro potřeby samotného autora. Konfesijní motivy tuto snahu ale dozajista podporovaly.¹⁶

3 Jihlava a cesta k luteránství¹⁷

Jihlava patřila v 16. století k šesti moravským královským městům. Ve středověku její potenciál spočíval v těžbě stříbra, v 16. století došlo k jejímu útlumu a měšťané se začali soustředit na soukenické odvětví; důsledkem toho došlo k hospodářskému a demografickému vzestupu města.¹⁸ Jeho převážně německý charakter zapříčinil, že obyvatelé během husitské revoluce zůstali nakloněni katolické víře. Ve městě působily od středověku tři řeholní řády – premonstráti, dominikáni a minorité – které hrály pro život Jihlavanů zásadní roli. Nejdůležitějším byl klášter želivských premonstrátů, kteří drželi patronátní právo ke kostelu sv. Jakuba; za husitské revoluce museli navíc svůj původní konvent opustit a uchýlit se do Jihlavy. Opomenout dále nelze ani minority, kteří se příznivě zapsali do dějin města v roce 1402, kdy mniši včasným poplachem zabránili šlechtické loupeživé družině, aby pronikla do města. Na památku této události se každoročně konalo ve městě procesí, při němž minorité bývali štědře obdarováni.

Zlom nastal po roce 1522, kdy město navštívil z Vídně vypovězený kazatel Pavel Sperat, stoupenec a přítel Martina Luthera. Jeho kázání měla vyvolat mezi lidem velký ohlas, především však vzbudila pozornost želivského opata, který byl patronem jihlavské fary. Na jeho popud se začali o Speratovu činnost zajímat také olomoucký biskup Stanislav Thurzo a král Ludvík Jagellonský. Kazatel byl uvězněn v Olomouci a odsouzen k trestu smrti; na přímělu moravské šlechty byl propuštěn a posléze donucen k odchodu ze země, přestože jihlavští měšťané vyvíjeli velké úsilí, aby směl ve městě zůstat.¹⁹ Sperat se stal později prvním luterským biskupem v Prusku, kde zaváděl reformaci pod dohledem vládcy Albrechta Braniborského, bývalým velmistrem řádu německých

¹⁶ PEČÍNKOVÁ, A: *Reformace v Jihlavě*, str. 36.

¹⁷ K reformaci v Jihlavě podrobněji tamtéž, s. 101–142.

¹⁸ K dějinám Jihlavy více např. PÍSKOVÁ, Renata a kol: *Jihlava. Historie, kultura, lidé*. Jihlava 2009; HOFFMANN, František: *Listy a obrazy z minulosti Jihlavy. Od počátků do roku 1848*. Jihlava 1999.

¹⁹ Podrobněji SCHENNER, Ferdinand: *Beiträge zur Geschichte der Reformation in Iglau I. Anfänge des Protestantismus. Paulus Speratus*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens, 15, 1911, s. 222–255, k problematice dále PEČÍNKOVÁ, Anna: *Reformace v Jihlavě*, s. 101–107.

rytířů. S Jihlavany však Pavel Sperat setrval v dlouholetém písemném kontaktu a vytrvale je povzbuzoval k zavádění principů luterské nauky. Ve svých dopisech dal také najevo, že nevylučuje možnost návratu do města, to se však již neuskutečnilo.²⁰ Měšťané si tak zvali další reformně smýšlející duchovní, a navzdory královým apelům začali omezovat činnost řeholních řádů ve městě; ve 20. letech dokonce ustala procesí z minoritského kostela a městská rada rozhodla, že dary určené duchovním se využijí k dobročinnosti. Král a jeho úředníci příliš ostře do situace nezasahovali, a to ani po roce 1547, kdy se Jihlava jako jediné moravské královské město zařadilo k potrestaným účastníkům protihabsburského odboje. Po uzavření Augsburského náboženského míru ve Svaté říši římské si Jihlavané dodali odvahy a v roce 1556 vyslali se svolením nového opata Martina Stralického posly do Wittenberga k Filipu Melanchthonovi. Reformátor jim doporučil mladého energického kazatele Alberta Crucigera. Ten se však časem ukázal být pro měšťany příliš horlivý, neboť Jihlavané si zřejmě přáli umírněného pastýře, který bude s citem a postupně zavádět reformy, aby nedošlo k odporu části konzervativního měšťanstva a především krále. Crucigera proto z města vypověděli a Melanchthonovi zaslali omluvu.²¹ Odvahu definitivně přistoupit k luterskému učení našli Jihlavané počátkem šedesátých let, přestože oficiálním městským patronem byl stále želivský opat. O věroučné poradě mezi duchovními, měšťany a opatem Stralickým z roku 1562 již plně vypráví zápisy Martina Leupolda z Löwenthalu.

Martin Leupold popisuje, jak v roce 1562 byl za městského kazatele přijat Samuel Hebelius, původem z pruského knížectví. Dostal povolení kázat ve farním kostele. V této době měl želivský opat Martin Stralický údajně vyjádřit sympatie k novému učení a navrhnout věroučné setkání. Následně rada společně s opatem stanovila termín „kolokvia“, a to na pondělí po Všech svatých (tedy po 1. listopadu). V onen den se ve farním dvoře sešli všichni duchovní a vybraní radní. K zástupcům města patřili starší Hans Schindl, Petr Zosauer, Vít Ambrosius, Marcus Sorgenfrei, Johannes Leupold a Vavřinec Reindler.²² Poradu zahájil radní Petr Zosauer latinským projevem. Prohlásil, že tam, kde

²⁰ Přepisy dopisů uvádí SCHENNER, F.: *Beiträge zur Geschichte der Reformation in Iglau I.*, s. 241–255.

²¹ SCHENNER, Ferdinand: *Beiträge zur Geschichte der Reformation in Iglau IV. Die Hauptpastoren seit Kaspar Cruciger*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens, 17, 1913, s. 114–159.

²² *Leupolds Chronik*, s. 122. Rančířov, Vílanec, Stonařov a Vyskytná nad Jihlavou náležely pod patronátní právo Jihlavy.

se usiluje o Boží čest, šíření jeho evangelia a vykořenění ohavných modlářství a nešvarů, které se vplížily do církve, tam ďábel, kterému se hrouťí říše, nastavuje různé překážky, jak je prý známo z historie i ze současnosti. Bůh ale přemohl ďábla a vedl opata a radu, aby se v tento den mohli sejít na přátelské poradě o věcech víry. Tak budou moci služebníci Božího slova vyučovat jednotně podle Augsburské konfese a mohou být odstraněny nešvary.²³

Na tento proslov opat odpověděl, že by byl nakloněn tomu, aby se jihlavská církev spravovala nejenom podle Augsburské konfese, ale také díla *Loci Communes*,²⁴ jehož autorem byl Filip Melanchthon. Protože je ale prelátem a opatem, tak není možné, aby takovou změnu povolil, protože by mu hrozilo nebezpečí od císařského majestátu, stejně tak od diecéze. Navrhnul proto, aby se v této věci poslala císaři suplika a doufalo se v jeho svolení.

K opatovým obavám se vyjádřil nový kazatel Samuel Hebelius. Svůj latinský projev shrnul do tří bodů: Co se týká Augsburské konfese, její články byly prostudovány a zakládá se na Písmu svatém, proto ji město hodlá respektovat. Dále, pokud jde o možné nebezpečí od císaře, Jihlavští se mu případně pokusí vysvětlit, že byly pouze odstraněny zlovyky se mší spojené, ne celá mše. Nakonec se pastor vyjádřil k církevním obřadům, že je nutno rozlišovat mezi obřadem a falešnou bohoslužbou, kterou nelze s čistým svědomím trpět.²⁵ Dále reagovali reprezentanti městské rady, kteří se svou argumentací se snažili podložit biblickými pasážemi. Nejprve připomenuli citát „Dejte císaři, co je císařovo, co je Božího, Bohu. Podle této zásady by se dle jejich názoru mělo jednat. Navzdory nebezpečí je také nutné znát přísloví „Kdo mě zná před lidmi, toho budu znát i já před svým nebeským otcem; kdo mě zapře, toho před

²³ Tamtéž. Kronikář uvádí německý přepis projevu: „Wo man die Ehre Gottes und Ausbreitung seinen heiligen Evangelii, Ausrottung der Abgötterei, Gräuel und Missbräuche, do in die Kirchen eingeschlichen, vornehmen will, das allweg hierinnen der Teufel weil es seinem Reich zu Nachteil geschieht, Hinderung tut, das es keinen wirklichen Fortgang gewinne welches aus vielen Historien, und sonderlich was neuerlicher Zeit alhie geschehen, abzunehmen. Weil aber der Allmächtige Gott an jetzo dem Teufel gewehret, des Herrn Abbtens und eines Ersamen Raths Herz dahin gewendet und geführt hat, das auf heutigen Tag ein freundlich colloquium und Unterredung in Glaubenssachen solle gehalten werden, damit die Diener Gottliches Wort ohne Spaltung, eintrechtig laut der Augspurgischen Confession iht Lehramt führen und die Missbräuche abgeschafft werden möchten, derhalben habe ein Ersamer Rath gegenwärtige Personen zusammenberuffen und diesem Handl zu auditoren neben dem Herrn Abbt verordnet.“

²⁴ Melanchthon tento spis napsal v průběhu roku 1521. Snažil se uspořádat Lutherovo učení a vrátit dogmatice její původní smysl, na nějž se vlivem mnoha filozofických děl a scholastiky zapomnělo. *Philipp Melanchthon. Loci communes* 1521. Lateinisch – Deutsch. Ed. H. Georg Pöhlmann. Güttersloh 1997, s. 9–11.

²⁵ *Leupolds Chronik*, s. 123.

otcem zapřu i já“²⁶; dále „Srdcem věříme ke spravedlnosti, ústy vyznáváme ke spasení“²⁷ či „Blahoslavení ti, kdo jsou pronásledováni pro spravedlnost, neboť jejich je království nebeské“.²⁸ Tímto bude prý známo, že mše není zrušena, nýbrž byly odstraněny její špatnosti. Co se týče císaře jako vrchnosti, Jihlavští se nechtějí dopouštět ničeho, co by bylo proti jeho osobě a majestátu. Protože spása duši ale prý náleží jedině samotnému Bohu, nemohou tuto věc svěřit králi, který to po nich ostatně ani nepožaduje. Měšťané prohlásili, že si uvědomují různá strádání v pozemském životě, dávají ale prý přednost věčnému před pomíjivým a pozemským. Prosili tedy opata Stralického, aby překonal své obavy a projednávané záležitosti schválil, aby „ta hrozná mše“, která je v rozporu s Kristovými zásluhami, byla konečně zrušena. Rada prohlásila, že se prý nebude vměšovat do činnosti kazatele Samuela, který byl povolán do úřadu.²⁹

Jmenovaný kněz následně přečetl článek z Augsburské konfese, který se věnuje mši. Ostatní kazatelé a vyslanci rady následně požádali opata o odpověď, zda chce „na těchto člancích v naší církvi také setrvat“.³⁰ Opat svolil, ale přitom se rady zeptal, zda v případě nutnosti bude za celou věc zodpovědná společně s opatem. Radní toto vzali na vědomí a Stralický už neměl žádnou další podmínku.³¹ Jakmile byla prodiskutována otázka týkající se mše, chtěli se zástupci města věnovat způsobu rozhřešení. Navrhovali, aby zpověď kající probíhala individuálně, tedy jako ušní zpověď. Rozhřešení je prý vlastně užitím Kristových zásluh, které se nabízejí každému jedinci zvlášť, neboť je psáno „Tobě se odpouštějí hříchy“. V minulosti prý nebylo možné individuální zpověď praktikovat, neboť Simon Schönwald neměl pomocníka, aby zvládl vyzpovídat takové množství lidí. Kazatel Hebelius měšťany následně ujistil, že s touto úpravou rozhřešení se počítá. Dalším bodem jednání byla disciplína a mravní úroveň duchovních. Byl připomenut případ jednoho duchovního z Rančírova, který se opil a dostal se do konfliktu s tamními obyvateli. Účastníci kolokvia se dohodli, že se u zdejších farářů nebude hledět pouze na znalost

²⁶ Mt, 10, 32–33. Český ekumenický překlad in: <http://www.bible.cz/app/b?book=Matt&no=5>, [cit. 13. 11. 2021.]

²⁷ Ř 10, 10.

²⁸ Mt, 5, 10.

²⁹ *Leupolds Chronik*, s. 124.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž. Kronikář se ještě zmiňuje o „vzporném kaplanu Lazarovi“, který prý opatovo rozhodnutí nechtěl akceptovat. Svou nechuť dal pak Lazar najevo při příležitosti pohřbu manželky jednoho z měšťanů. Zatímco ostatní kazatelé si neoblékli kněžský plášť, Lazar jako jediný ano. Na to si predikanti obratem stěžovali radním, kteří byli na pohřbu přítomni.

Božího slova, ale také na jejich způsob života, kterým by měli dávat dobrý příklad svým farníkům.³²

Tímto bylo jednání o přijetí luterského učení v Jihlavě ukončeno. Kronikář dodává, že zúčastnění radní a duchovní se poté sešli na radnici, aby usedli ke společné večeři. Byl přizván i opat Stralický, ten se ale kvůli své nemoci nezúčastnil, a tak mu byla poslána výslužka do farního dvora. Luterští kazatelé se spolu s měšťany radovali, že „ohavnost mše“ byla zrušena, zpívali a chválili Boha.³³

Písař Leupold vzápětí uvedl, jakým způsobem byly výsledky jednání převedeny do praxe. První upravená bohoslužba se uskutečnila již 4. listopadu 1562. Podle popisu ji konal kaplan Lazar v latině až po *Sanctus*, další části jako např. pozdvihování byly vypuštěny. Poté se německy zpívaly litanie a modlitby, které vedl Simon Schönwald. Následně měl Schönwald kázání, na jehož závěru oznámil, že „díky Bohu byla zrušena mše, což si mnoho zbožných srdcí od Boha vyprosilo.“³⁴ Apeloval na pilnou návštěvu farního kostela, kdežto do „mnišských kostelů“ už věřící dále neměli chodit. Oznámil také, že příští sobotu se bude konat individuální zpověď a rozhřešení.³⁵ O další dva dny později vystoupil kazatel Hebelius v klášteře Matky Boží. Znovu popsal jihlavským věřícím změny, které nastaly v náboženské praxi. Lidé byl prý poučeni o uctívání obrazů a také varováni před bezbožným životem a hříchy, které znevažují poselství evangelia. Co přesně bylo lidem o obrazech řečeno, kronikář nezmínil; zřejmě měl kazatel v úmyslu odnaučit věřící chápat obrazy jako předmět uctívání a vyzdvihnout naopak jejich didaktickou funkci, které více odpovídalo luteránskému pojetí.³⁶

Následující neděli pak Simon Schönwald, oděn v červeném sametovém rouchu, vedl latinskou liturgii až po *Patrem*, dále byly německy zpívány žalmy, následovalo kázání, preface (modlitba) a *Sanctus*. Dále kazatel Hebelius poučil přijímající před oltářem a Schönwald německy odzpíval (či odříkal) slova o ustanovení večeře Páně a *Otčenáš*. Následně věřící přistoupili k přijímání pod obojí způsobou, kterého se napoprvé zúčastnilo údajně 21 mužů a 18 žen,

³² Tamtéž, s. 125. Viz také PEČÍNKOVÁ, A.: *Reformace v Jihlavě*, s. 139.

³³ *Leupolds Chronik*, s. 125.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Dle Augsburské konfese je osobní rozhřešení zachováno. *Augsburská konfese neboli vyznání víry, předložené částí knížat a měst císaři Karlu V. na sněmu v Augsburgu roku 1530*. Kniha svornosti. Symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese. Ed. M. Wernisch. Praha 2006, s. 55.

³⁶ PEČÍNKOVÁ, A.: *Reformace v Jihlavě*, s. 140.

příčemž oba duchovní podávali společně hostii a víno.³⁷ Během obřadu se opět zpívaly německé písně a bohoslužba skončila požehnáním. Simon Schönwald také neopomněl znovu lidem zopakovat, co bylo projednáváno na jihlavském kolokviu.

Kronikář Martin Leupold z Löwenthalu popsal ve své kronice událost, která měla znamenat definitivní změnu vyznání města. Jak už bylo zmíněno, kromě kroniky dosud nebyly nalezeny další prameny, které by o události přímo referovaly, avšak lze předpokládat, že proběhla.³⁸ Je třeba zmínit, že jihlavské kolokvium zaujímá v písařově kronice poměrně rozsáhlý prostor; podobně detailně se kronikář věnoval například působení kazatelů Pavla Spera a Alberta Crucigera, u nichž často doslovně přepisoval prameny (úřední korespondenci), z nichž velkou část můžeme ověřit. Lze uvažovat nad tím, že podobně mohl Leupold přistupovat i k zápisům svého otce a příslušnou pasáž prostě opsat, to ovšem zůstane nezodpovězenou otázkou. Mohl je však také místy upravit, aby jednání představitelů města lépe zapadlo do jím zamýšleného pojetí události. Reformaci nakloněná městská zde vystupuje jako jednotný subjekt, jehož názory jsou v souladu s postoji luterských duchovních, což není příliš překvapivé. Je škoda, že se nedozvíme informace o tom, zda se na půdě městské rady vedly ještě před kolokviem debaty, na kterých by se případně projevil odlišné názory jednotlivců, které by naznačovaly, zda cesta k výslednému konsenzu radních nebyla přece jen složitější.

Pozornost v celém dění také zasluhuje role želivského opata Martina Stralického. Jeho minimální odpor k náboženským změnám může být také pouhou stylizací kronikáře Leopolda, který ve snaze legitimizovat přestup města k luteránství učinil z katolického opata do jisté míry příznivce Augustany. Opat Stralický, který byl jihlavským kolátorem od roku 1555, se však již dříve ukázal být člověkem schopným kompromisu, který se snažil vyhovět farníkům, ale současně nechtěl popudit panovníka či biskupa. Opatův postoj mohl tedy pramenit z jeho osobní tolerance, ale současně z rezignace a vědomí toho, že vzhledem k aktuálnímu stavu želivského konventu nebude již moci klást účinný odpor. Roli mohla sehrát také jeho údajná nervová choroba, která jej sužovala v posledních letech jeho života. Kronikář ale místy také poukázal na Stralického konkrétní náklonnost k luterskému učení; opatův návrh, aby se přihlíželo k dílu *Loci communes* reformátora Melanchthona, je přinejmenším

³⁷ *Leupolds Chronik*, s. 126.

³⁸ V témže roce byly v Jihlavě postaveny dva nové domy pro kazatele, v roce 1562 byl odlit nový kostelní zvon s luteránským nápisem. V roce 1562 také Johannes Leupold korespondoval s bývalým jihlavským kazatelem Crucigerem, který městu gratuloval, že se konečně „zbavilo mše“. PEČINKOVÁ, Anna: *Reformace v Jihlavě*, s. 136.

pozoruhodný. Zda se toto zakládá na pravdě, nebo jde o smyšlenku, se bohužel nedozvíme. Ostatně částečná náklonnost k Lutherovu učení a případné přestupy katolických farářů k luterství nebyly výjimkou.³⁹

Kronikář se nijak nevěnoval reakci obyvatelstva na náboženské změny ve městě. Lid je pouze zmíněn jako pasivní příjemce této informace, který „byl poučen“. Nutno podotknout, že ačkoliv město bylo ve většině luterské, předpokládá se i přítomnost katolické menšiny a taktéž Jednoty bratrské, ale zřejmě se nejednalo o významné komunity, které by se postavily otevřeně na odpor. Věroučná debata a její následky mají tedy v podání kroniky téměř hladký průběh. Přijetí nové konfese je zde prezentováno jako odstranění „špatností staré církve“ a přijetí pravé zbožnosti, nikoliv jako převrat či novota, která by narušila staré pořádky ve městě. Klíčovým aktérem události je zde městská rada, která jako hlavní iniciátor provedla oficiální přestup města k augsburskému vyznání, a to za podpory luterských duchovních a taktéž souhlasu patrona.⁴⁰ Zda na tuto skutečnost reagoval panovník jakožto vrchnost královského města, také není známo. Císař Ferdinand však do náboženských poměrů Jihlavy výrazně nezasahoval, přestože si zřejmě byl vědom, kudy se jejich vývoj ubírá.

4 Závěr

Výše psané může badatele vést ke dvěma úvahám. Prvá otázka zní, zda líčení vypovídá o události samotné, či spíše o uvažování kronikáře. Protože však nejsou k dispozici zápisky *kronikářova otce*, nevíme, jak s nimi Martin Leupold nakládal; zda je pouze opsal, případně z nich vybíral pasáže a upravoval. Nemáme k dispozici ani další prameny, které by více napověděly o průběhu porady a ukázaly, zda například mezi měšťany vznikl na poradě nesoulad, potažmo mezi městskou radou a obyvatelstvem. Lze předpokládat, že autor vzhledem ke svému vyznání a povolání městského písaře měl zájem, aby ona událost v rámci dějin města vnímána příznivě a aby byla v souladu s ideálem svornosti městské obce. To už by však zcela neodpovídalo uvedenému realistickému podání *městských dějin*. Avšak i v takovém popisu mohl autor některé okolnosti zamlčet, jak už bylo výše zmíněno.

Bez ohledu na kronikářovo podání události je také podstatné si uvědomit, že tato věroučná porada mohla pro měšťany představovat legitimizační akt, kterým město chtělo přestoupit „oficiálně“ k nové víře, byť zřejmě jeho představitelé tušili, že luteránství se neslučuje s dosud platnými kompaktáty. Přítomnost katolického patrona fary a jeho souhlas (více či méně vynucený)

³⁹ JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej a kol. (edd.): *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha 2009, s. 52.

⁴⁰ PEČÍNKOVÁ, A.: *Reformace v Jihlavě*, s. 141.

dodávaly akci punc legality a vysílaly signál, že se rozhodně nejedná o nežádoucí převrat ve městě. Přestup k luteránství byl interpretován jako nevyhnutelná věc, kdy měšťané konají v souladu se svým svědomím, ale i v souladu s vůlí městské společnosti, což bylo podpořeno duchovními z města a přílehlého okolí. Společná porada měla tedy dle mého názoru odrážet i principy kolektivní dohody, která měla opět demonstrovat svornost ve městě. Z pohledu měšťanů takové jednání mělo obstát i před samotným panovníkem.

Druhou otázkou k zamyšlení může být, zda jihlavská teologická porada, která vyústila v „konverzi města“, je mezi městy českých zemí raritou; ať už samotným konáním či jejím detailně dochovaným popisem. Domnívám se, že kolokvia tohoto typu se mohla konat spíše tam, kde se vyskytovali relativně vzdělaní členové městských rad spolu s duchovními či přímo doktory teologie. V případě Jihlavy mohlo jít také o inspiraci zahraničím (např. Saskem), kam se Jihlavané často obraceli v teologických věcech pro radu. Bylo by jistě podnětné zaměřit se na situaci dalších měst, zejména královských. Například v Brně a Olomouci, v nichž luteránství nalezlo rovněž odezvu, byla však situace v porovnání s Jihlavou odlišná, neboť tato města byla mnohem více pod bedlivým dohledem olomouckého biskupa, který mohl podobné akci snáze zamezit. V poddanských městech před rokem 1620 měla zase v náboženských otázkách hlavní slovo šlechtická vrchnost. Mnozí šlechtici vydávali pro svá území církevní řády, případně se účastnili porad duchovních a jiných šlechticů, které měly za cíl vytvořit širší církevní organizaci pro více panství a měst.⁴¹ Existují však příklady měst a městeček, kterým šlechtická vrchnost dovolila samostatně jednat například o obsazení místní fary.⁴² Zde pak mohl vzniknout prostor pro diskuzi mezi vrchností a zástupci místních samospráv a duchovních. Výzkumy v tomto směru by byly jistě žádoucí, avšak je otázka, zda pramenná základna ve většině lokalit nebude až příliš limitující.

⁴¹ O tomto problému pojednává publikace a edice HRDLIČKA, Josef – JUST, Jiří – ZEMEK, Petr: *Evangelické církevní řády pro šlechtická panství v Čechách a na Moravě 1520–1620* (= Prameny k dějinám 16.–18. století). České Budějovice 2018.

⁴² Jednalo se například o město Bystřice (dnešní Bystřice nad Pernštejnem), která do roku 1588 patřila rodu Pernštejnů a od roku 1514 směla na základě privilegia vydaného Vilémem z Pernštejna obsazovat svoji faru samostatně. *Archiv český. Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích*. Díl XVII. Ed. J. Kalousek. Praha 1899, s. 201–202. Podobně učinil Vilém z Pernštejna i v dalších městech; více v VOREL, Petr: *Páni z Pernštejna*. Praha 1999, s. 113. Také v jihomoravském Medlově přenechala šlechtická vrchnost částečně iniciativu poddaným. HRDLIČKA, Josef: *Marná snaha o konsenzus. Konkurs na faráře na předbělohorské Moravě (Medlov 1567–1571)*. In: HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – SMÍŠEK, R. (edd.): *Symbolické jednání v kultuře raného novověku*. Věnováno Václavu Bůžkovi k jeho životnímu jubileu. Praha 2019, s. 116–129.

RESUMÉ

„KONVERZE MĚSTA“:

JIHLAVA A PŘIJETÍ LUTERSTVÍ V ROCE 1562 VE SVĚTLE MĚSTSKÉ KRONIKY

Příspěvek se zabýval teologickou poradou, které se odehrála v moravském královském městě Jihlavě na počátku listopadu roku 1562. Sešli se na ní luterští pastoři s představiteli města a společně deklarovali, že město ruší katolickou mši a přijímá augsburské vyznání. Zasedání se účastnil také opat želivských premonstrátů, kteří byli držiteli patronátního práva k jihlavskému kostelu sv. Jakuba. Celá záležitost je zachycena v kronice městského písaře Martina Leupolda z Löwenthalu (žil v letech 1556–1624), který poradu popsal údajně na základě zápisků svého otce, jenž se jí osobně zúčastnil. V první rovině příspěvku jsem se tedy zabývala popisem události a postojů aktérů; za pozornost stojí především role katolického opata. V závěru si kladu otázku, zda kronikářovo líčení vypovídá o události samotné nebo spíše o způsobu jeho uvažování. Dát na ni jednoznačnou odpověď nám bohužel komplikuje absence dalších pramenů. Lze však předpokládat, že kronikář měl vzhledem ke svému vyznání zájem, aby událost byla pozitivně zařazena do dějin města. Druhou otázkou je, zda se podobné věroučné porady měšťanů a duchovních konaly v městech českých zemí běžně, či se jednalo v případě Jihlavy o raritu. Domnívám se, že se mohly odehrát tam, kde se například vyskytovali vzdělání členové městských rad. Článek tak může podnítit další výzkumy v této oblasti.

Klíčová slova: Jihlava, luterství, augsburská konfese, reformace, konfesionalizace

SUMMARY

THE “CONVERSION OF A TOWN”: JIHLAVA AND THE ACCEPTANCE OF LUTHERANISM IN THE YEAR 1562 IN THE WORDS OF THE TOWN CHRONICLE

This contribution concerns the theological discussion which took place in the Moravian royal town of Jihlava at the beginning of November of the year 1562. This involved a meeting of Lutheran pastors with representatives of the town, where they made a shared declaration that the town was cancel-

ling Catholic masses and accepting the Augsburg confession. The abbot of the Želiv Premonstratensians, who were the holders of the patronage rights to the Jihlava church of St. Jacob, also participated in the meeting. The entire occasion is captured in the chronicle of the town scribe Martin Leupold of Löwenthal (lived over the years 1556–1624), who described the meeting apparently on the basis of the notes of his father who personally participated. I was concerned on the first level of the contribution with a description of the events and the attitudes of the protagonists; of primary interest is the role of the Catholic Abbot. The question is placed foreword in the conclusion as to whether the chronicler's description corresponds to the events themselves or more his approach to thinking. A clear answer to this question is complicated, however, by the absence of additional sources. It can be assumed, however, that the chronicler had an interest, in light of his faith, in the event being positively placed within the history of the town. The second question is whether similar theological meetings of burghers and clergy took place on a regular basis in towns in the Czech Lands or whether this only consisted of a rarity in the case of Jihlava. I am of the opinion that it could have taken place in those locales which had educated members of the town councils. The article can also encourage additional research in this area.

Keywords: Jihlava, Lutheranism, Augsburg Confession, the Reformation, Confessionalization

Mgr. Anna Pečinková, Ph.D.
Historický ústav
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: Anna.Pecinkova@seznam.cz, 335900@mail.muni.cz

Translated by David Livingstone, Dr.